

Л.Л. Лазебник

Кандидат економічних наук, доцент

АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЙ ПОНЯТТЯ ФІНАНСОВИХ МЕХАНІЗМІВ

Поширення процесів глобалізації ставить перед людством нові проблеми. Одним з явищ, яке потребує адекватного реагування як з боку науковців, так і з боку урядів країн, є прогресуюче зростання обсягів фінансових ринків і пов'язане з цим посилення впливу фінансової сфери на розвиток світового виробництва і торгівлі. Останнім часом фінансові ринки виконують не тільки функцію обслуговування реального сектора економіки а й набули самостійного значення. Це перетворення стало результатом можливостей, які відкрилися для спекулятивних операцій завдяки розвитку новітніх технологій: персональні комп'ютери і Інтернет вже сформували нове уявлення про бізнес, економіку і навіть про спосіб життя. Сучасні електронні технології створили величезні інформаційні і комунікаційні потоки, дали змогу перевести розрахунки в режим реального часу, що означає можливість здійснення угоди між партнерами з різних країн світу буквально за декілька хвилин і проведення розрахунку протягом одного календарного дня. Це значно збільшило мобільність капіталів, їхню здатність мігрувати з однієї частини світу до іншої й спричинилося до відриву фінансового капіталу від реальної економіки та перетворення його на самостійну силу, яка практично не піддається контролю з боку урядів національних держав. За оцінками "Гарвард бізнес ревью", на кожний долар з реального сектора економіки припадає до 50 дол. у фінансовій сфері. Загальний обсяг ринку вторинних цінних паперів на межі тисячоліть оцінювався на рівні 100 трлн дол. США, а річний оборот фінансових трансакцій досяг півквартрильйона доларів. Зважаючи, що об'єднаний фонд всіх розвинутих країн складає близько 550 млрд дол., очевидно, що навіть за умови узгодженої політики всіх потужних держав вони не мають в наявності коштів, співставних з оборотами фінансових ринків, які можна спрямовувати для ефективної боротьби із спекулятивними операціями¹. Тобто в сучасних умовах транснаціональний капітал практично звільнився з-під опіки національних держав. Він став вільно переміщуватися по світу в пошуку найбільш доходних ринків. В його розпорядженні знаходиться близько 8 трлн дол. єврогрошей, які вільні від державного контролю і можуть використовуватися в різних глобальних операціях. В умовах фінансової інтеграції фінансові інститути засновують свої філії у головних фінансових центрах для виконання функцій запозичення, кредитування, інвестування та надання інших фінансових послуг. У результаті всіх цих змін відбулася зміна природи курсоутворення. Курс валюти перестав бути тісно пов'язаний з торгівлею, і зараз існує можливість істотного відриву курсу від паритету купівельної спроможності валюти, тобто від рівня, що забезпечує приблизну рівність цін у різних країнах. Глобалізація фінансового ринку характеризується розвитком фінансових інновацій, тобто створенням нових фінансових інструментів: євродоларових депозитних сертифікатів, валютних свопів, єврооблігацій з нульовим купоном, синдигованих кредитів в євровалюті, євронотів тощо². Згідно з даними доповіді,

підготовленої консалтинговою компанією “Mercer Oliver Wyman”, протягом найближчих 15-ти років темпи приросту сектора світових фінансових послуг істотно прискоряться і до 2020 р. на його долю буде припадати майже 10 % світового ВВП. Загальний обсяг доходів сектора світових фінансових послуг за вказаний період, за прогнозом, збільшиться в реальному вимірі майже втричі – з 2 трлн дол. до 6 трлн дол.³

Отже, глобалізація ставить нові проблеми перед конструкцією фінансового сектора окремої країни, сприяючи в перспективі заміні внутрішніх постачальників низки послуг міжнародними і обмежуючи потенційну роль владних структур, одночасно ще більш ускладнюючи виконання тих функцій, що залишаються в національній компетенції. А прийняття важливих рішень у сфері фінансової політики в сучасних умовах являє собою одну з центральних проблем розвитку будь-якої країни.

У цьому контексті важливе теоретичне та практичне значення має дослідження проблем, пов'язаних із фінансовими механізмами функціонування та розвитку національних економічних систем.

Значний внесок у сучасну фінансову теорію в контексті розробки єдиного підходу до управління економікою на основі поняття фінансових механізмів було зроблено такими західними науковцями, як Ю. Брігхем, Дж.К. Ван Хорн, Л. Гапенскі, А. Кульман, Дж.Г. Сігел, Е. Хелферт, російськими дослідниками В. Сенчаговим, І. Балабановим, В. Івантером, В. Ковальовим та українськими економістами М. Артус, М. Буряком, О. Ковалюком, С. Львовичим, В. Опаріним, В. Федосовим та ін.⁴⁻¹¹

Проте, на наш погляд, наявні в науковій літературі характеристики фінансових механізмів характеризуються певною однобічністю підходів, яка не дає адекватного пояснення процесам, вбудованим у поточні економічні відносини, що досліджуються в координатах фінансових індикаторів.

Метою статті є всебічний аналіз науково-практичного інструментарію (системи джерел, об'єктів та принципів дії) фінансових механізмів взаємовідносин між господарюючими суб'єктами, а також господарюючими суб'єктами та регулюючими інститутами.

Термін “механізм” запозичено економічною наукою із галузі техніки. Він означає спосіб взаємозв'язку між різнорідними елементами і в сучасних умовах широко використовується в дослідженні суспільних процесів. У контексті соціальної специфіки тлумачний словник сучасної української мови закладає в поняття “механізм” внутрішню будову, сукупність етапів, з яких складається певне явище¹². Господарський механізм визначений у великому економічному словнику як сукупність організаційних структур та конкретних форм і методів управління, а також правових норм, за допомогою яких реалізуються чинні в конкретних умовах економічні закони та процес відтворення¹³. Таким чином, господарський механізм є механізмом реалізації економічних законів і процесів відтворення.

Як синонім господарського механізму використовується і поняття “економічний механізм”. В тлумачному економічному і фінансовому словнику економічний механізм визначається як спосіб взаємодії господарських явищ, спосіб досягнення господарської рівноваги, який залежить від законодавчо

визначених меж їх функціонування¹⁴. Природа і особливості економічних механізмів у різних типах господарства розрізняються. Тобто механізм цін, наприклад, має різний зміст в економіці адміністративно-командного та ринкового типу, по-різному відображаючи відносини між стихійними або організованими, інституціалізованими явищами.

Подібно до вищенаведеного, але використовуючи форму множини, визначає економічні механізми і французький дослідник А. Кульман, який трактує їх як необхідний взаємозв'язок, що природно виникає між різними економічними явищами¹⁵. Підсумовуючи вищезазначене, відмітимо, що про економічний механізм йдеться у випадках, коли певне вихідне явище уможливорює виникнення низки інших, причому ці явища слідуєть одне за одним в певній послідовності і спричиняють передбачувані результати.

Структура економічного механізму представляється науковцями по-різному, залежно від обраного критерію структуризації. З погляду українських економістів В. Федосова, М. Буряка та інших, господарський механізм складається з чотирьох елементів: фінансового механізму, індикативного планування, цін та юриспруденції¹⁶. На думку авторів тлумачного економічного та фінансового словника І. Бернара та Ж.-К. Коллі, існує стільки економічних механізмів, скільки може існувати можливих комбінацій між парами економічних явищ, або скільки існує імпульсів в кожній системі взаємопов'язаних явищ за певних умов. Проте й вони виділяють три основні типи механізмів:

– механізми обміну, що регулюють відносини між господарствами двох країн;

– механізми розподілу, які всередині окремого національного господарства регулюють відносини між виробництвом і споживанням;

– механізми використання доходів, що регулюють розподіл між капіталовкладеннями та споживанням¹⁷.

На думку А. Кульмана, економічні механізми можуть бути двох типів: закритого і відкритого. До економічних механізмів закритого типу відносять ті, результатом дії яких є відтворення вихідного економічного явища (механізми економічних циклів, мультиплікативний механізм тощо). До механізмів відкритого типу належать такі, в результаті дії яких виникає відмінне від вихідного економічне явище. До найвагоміших механізмів відкритого типу автор відносить: механізм рівноваги національної економіки та зовнішнього світу, механізм рівноваги між виробництвом і споживанням, механізм перетворення капіталу в дохід і доходу в капітал, механізм приведення до стану рівноваги заощаджень та інвестицій.

Очевидно, що за критерій структуризації економічного механізму процитовані вище вітчизняні фахівці обрали сферу походження інструментів зв'язку між елементами господарської системи, автори словника – основні напрямки докладання зусиль для досягнення господарської рівноваги, французький дослідник – наслідки процесу дії механізмів.

На наш погляд, являє науковий інтерес аналогічна варіативна характеристика поняття “фінансовий механізм”: залежно від інструментів, об'єкта впливу та наслідків дії. Це дозволить адекватно і всебічно охарактеризувати

механізм, за допомогою якого владні структури формують параметри вибору для економічних суб'єктів.

Відомий український фахівець з теорії фінансів В.Опарін визначає фінансовий механізм як сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства¹⁸. В наведеному тлумаченні наголошується на трьох моментах: по-перше, що “зв'язуючими” елементами системи є фінансові індикатори; по-друге, об'єктом впливу виступає суспільство; по-третє — метою впливу є розвиток, прогрес, вдосконалення. Дане визначення, на наш погляд, містить два недоліки: по-перше, в ньому не вказані суб'єкти впливу, й по-друге, об'єкт впливу поданий занадто широко і через необмежену сферу охоплення (суспільство) неможливо зрозуміти, які саме елементи системи з'єднує фінансовий механізм.

Можливо, суб'єкт фінансового впливу у В.Опаріна і передбачається (адже використовувати важелі, форми, методи впливу на індивідів, націлюючись при цьому на суспільний розвиток, а не на задоволення приватних інтересів може лише держава), але прямо про це не сказано. Чітко про суб'єктів формування механізму йдеться у визначенні фінансового механізму В. Базилевичем та Л. Баластрик: “Фінансовий механізм — це сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави у процесі створення й використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення”¹⁹.

Не торкаючись в цьому дослідженні дефініції “фінансовий механізм підприємства”, вважаємо за необхідне наголосити, що сферою розповсюдження фінансових механізмів економічних процесів на макрорівні є виключно відносини, пов'язані з мобілізацією і використанням грошових фондів держави та її органів. З огляду на це, потрібно зауважити, що часто в навчальній та науковій літературі дається визначення фінансового механізму, яке містить у переліку інструментів і форм реалізації ціни, банківський процент. Наприклад, у великому економічному словнику фінансовий механізм подається як елемент всього господарського механізму, сукупність фінансових інструментів, важелів, форм і способів регулювання економічних процесів; фінансовий механізм включає ціни, податки, мита, пільги, штрафи, санкції, дотації, субсидії, банківський кредитний та депозитний процент, облікову ставку, тарифи²⁰. На наш погляд, ціни, банківський кредитний та депозитний процент можуть бути важелями власне фінансового механізму тільки в економіці адміністративно-командного типу. Пов'язано це з монополією держави, яка поєднувала в плановій економіці традиційні завдання захисту суспільства і допомоги непрацевдатним з функцією безпосереднього господарювання. Пріоритет державних інтересів в умовах жорсткого централізму спричинив поглинання фінансовими відносинами кредитних, а через них — корпоративних та інших форм грошових відносин. В ринкових же умовах існує розмежування сфер економічного обігу на товарно-грошовий, кредитний, обіг капіталу, рух фінансових потоків та обіг грошових коштів населення²¹, яким притаманні специфічні для кожної з них інструменти та засоби обігу.

Щодо об'єктів фінансового впливу погляди економістів теж не збігаються. В наведеному вище визначенні В. Опаріна — це суспільство. Російський

дослідник І. Балабанов вважає за об'єкт впливу фінансові ресурси та їх джерела²², а А. Шеремет та Р. Сейфулін – фінансові відносини²³. На наш погляд, до складу фінансового механізму як об'єкта регулювання потрібно відносити лише фінансові ресурси. Підтримуємо позицію С. Львовчкіна, який заперечує проти включення до складу фінансового механізму джерел фінансових ресурсів, справедливо зазначаючи, що вплив досягається не через те чи інше джерело, а через форму фінансового забезпечення²⁴. Подібна позиція щодо об'єкта фінансового механізму управління економічними процесами висловлена і у статті С. Мочерного, Я. Ларіної та О. Плахотнюк: “Об'єктами управління фінансового менеджменту є централізовані й децентралізовані фонди фінансових ресурсів, що формуються, розподіляються й використовуються в усіх ланках державних фінансів”²⁵. Визначення ж фінансових відносин як напрямків докладання зусиль для досягнення певних результатів функціонування фінансового механізму певною мірою “розмиває” розуміння сутності об'єкта регулювання, оскільки, як справедливо зазначав О. Василик, “економічні відносини – це наукова абстракція, яка не має чітких економічних характеристик, насамперед, кількісних і якісних”²⁶.

Що стосується важелів впливу в структурі фінансового механізму, то І. Балабанов включає до їх складу фінансові методи, фінансові важелі, правове, нормативне та інформаційне забезпечення²⁷; С. Большаков – організаційну структуру управління фінансами в державі; чинне законодавство і нормативну базу; планування державних фінансів центральними економічними органами; систему методів і форм стимулювання обмеження фінансово-господарської діяльності в державі; систему аудиторських органів і органів контролю за функціонуванням фінансів на всіх рівнях управління²⁸. Вітчизняний економіст С. Львовчкін критично оцінив низку існуючих підходів до розуміння сутності фінансового механізму і обґрунтовано показав, що планування, організацію та законодавче регламентування не варто відносити до змісту фінансового впливу на економічні процеси. Можна погодитись із ним в тому, що лише система фінансових важелів безпосередньо характеризує фінансовий вплив, а решта – тільки забезпечує його. С. Львовчкін дав своє бачення структури фінансового механізму, яка зводиться до сукупності методів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток і системи фінансових індикаторів та фінансових інструментів, що дають змогу оцінити цей вплив²⁹.

М. Артус належить ґрунтовне дослідження організаційної будови системи впливових елементів фінансового механізму, з виділенням трьохрівневої структури (методів, інструментів та важелів), детальною характеристикою її окремих елементів та висвітленням способу їх взаємодії³⁰.

Очевидно, що дія фінансових механізмів в економічній системі має певні наслідки, які можна з більшою чи меншою мірою вірогідності передбачити. Залежно від результатів дії фінансових механізмів їх можна поділити на три види: стимулюючі економічне зростання, механізми стабілізації та такі, що обмежують ділову активність.

В сучасних умовах істотних змін інституційної структури економіки механізм управління фінансовими відносинами суб'єктів господарювання

набуває пріоритетних ознак серед інших економічних механізмів. На основі проведеного аналізу різноманітних дефініцій поняття фінансового механізму можна сформулювати такі теоретичні висновки.

1. Із загальних категоріальних позицій термін “фінансовий механізм” доцільно розглядати у широкому та вузькому значенні. В широкому розумінні ця категорія репрезентує системне узагальнення сукупності способів організації фінансових відносин в суспільстві з метою забезпечення сприятливих умов для економічного та соціального розвитку. Фінансовий механізм у широкому розумінні складається із низки конкретних спонукальних інструментів, комбінацій між господарюючими суб'єктами, а також господарюючими суб'єктами та регулюючими інститутами, кожна з яких — це окремий фінансовий механізм у вузькому розумінні цього терміну.

2. Сферою розповсюдження фінансових механізмів є виключно відносини, пов'язані з мобілізацією і використанням грошових фондів держави та її органів. Тому суб'єктом генерації вихідних імпульсів “фінансового механізму”, або “сукупності фінансових механізмів” економіки є виключно держава. Розробка таких механізмів та їх практичне впровадження у життя — характерні функції державних структур всіх країн світу. Адміністративне формування відповідних інститутів і запровадження певних правил відіграють роль спонукальної підйоми і управляють подальшим розвитком ланцюга економічних явищ.

3. Об'єктом державного впливу виступають фінансові ресурси господарюючих суб'єктів.

4. Вплив фінансових механізмів на процеси відтворення забезпечується за допомогою дії фінансових методів, фінансових інструментів та фінансових важелів, які в сукупності представляють науково-практичний інструментарій відповідних механізмів.

5. Дія фінансових механізмів взаємодії суб'єктів в економічній системі з необхідністю впливає на суспільно-економічний розвиток. Залежно від наслідків дії розрізняють фінансові механізми трьох видів: стимулюючі економічне зростання, механізми стабілізації та такі, що обмежують ділову активність. Неприйнятність наслідків дії фінансових механізмів часто призводить до запровадження коригуючих заходів, які в сукупності формують істотну частину поточної економічної політики країни.

6. Фінансові механізми синтезують в собі об'єктивні фінансові відносини та імперативні управлінські відносини, для яких притаманною є персоніфікація. Тому фінансові механізми є способом зв'язку між об'єктивними законами і суб'єктивною людською діяльністю. Перед сучасною фінансовою наукою стоїть завдання з'ясування ролі об'єктивних і свідомо запроваджених екзогенних фінансових спонукальних інструментів суспільного розвитку; та вимірювання ступеня автоматизму, обумовленого дією неминучих ендогенних імпульсів. Розв'язання цих питань дозволить зменшити кількість непродуманих державних заходів у сфері фінансової політики.

¹ *Мовсесян А., Огнивцев С.* Некоторые тенденции мировой экономики // Экономист. – 2000. – № 7. – С.88.

² *Міжнародні фінанси в питаннях та відповідях:* Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ: ЦУЛ, 2003. – С. 142.

³ *О развитии* мирового сектора финансовых услуг // БИКИ. – № 62 (8858). – 2005. – 4 июня. – С. 1.

⁴ *Артус М.М.* Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки // Фінанси України. – 2005. – № 5.

⁵ *Государственные финансы:* Учеб.пособие / Под рук. В.М. Федосова, С.Я. Огородника, В.Н. Суторминой. – К.: Лыбидь. – 1991.

⁶ *Єпіфанов А.О., Москаленко В.П., Шипунова О.В.* Обґрунтування фінансового механізму підприємства // Фінанси України. – 2004. – № 1.

⁷ *Ковалюк О.М.* Фінансовий механізм економіки України // Фінанси України. – 2001. – № 9.

⁸ *Ковалюк О.М.* Правове й інформаційне забезпечення фінансового механізму організації економіки // Фінанси України. – 2004. – № 3.

⁹ *Львовичкін С.В.* Фінансовий механізм макроекономічного регулювання // Фінанси України. – 2000. – № 12.

¹⁰ *Опарін В.М.* Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ. – 2001.

¹¹ *Сенчагов В.К.* Финансовый механизм и его роль в повышении эффективности производства. – М.: Финансы. – 1979.

¹² *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ Перун. – 2001. – С. 523.

¹³ *Борисов А.Б.* Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2002. – С. 819.

¹⁴ *Бернар И., Колли Ж.-К.* Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: В 2-х т. – Т. II: Пер. с фр. – М.: Международные отношения, 1994. – С. 205.

¹⁵ *Кульман А.* Экономические механизмы : Пер с фр. Е.П. Островской; общ. ред Н.И. Хрусталёвой. – М.: Прогресс, 1993. – С. 15.

¹⁶ *Государственные финансы:* Учеб.пособие / Под рук. В.М. Федосова, С.Я. Огородника, В.Н. Суторминой. – К.: Лыбидь. – 1991. – С. 68.

¹⁷ *Бернар И., Колли Ж.-К.* Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: В 2-х т. – Т. II: Пер. с фр. – М.: Международные отношения, 1994. – С. 205.

¹⁸ *Опарін В.М.* Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ. – 2001.

¹⁹ *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси: Навч. посібник / За заг. ред. В.Д. Базилевича. – К.: Атіка. – 2004. – С. 18.

²⁰ *Борисов А.Б.* Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2002. – С. 803.

²¹ *Кашин Ю.И.* О кредите, кредитно-денежной политике и роли Банка России // Деньги и кредит. – 2003. – № 7. – С. 47.

²² *Балабанов И.Т.* Основы финансового менеджмента: Учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 1997. – С. 50.

²³ *Шермет А.Д., Сейфулин Р.С.* Финансы предприятий. – М.: ИНФРА-М, 1999. – С. 23.

²⁴ *Львовичкін С.В.* Фінансовий механізм макроекономічного регулювання // Фінанси України. – 2000. – № 12.

²⁵ Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Плахотнюк О.Я. Сутність фінансів у контексті економічних відносин // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 20.

²⁶ Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. – К.: НІОС. – 2001. – С. 7.

²⁷ Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: Учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 1997. – С. 50.

²⁸ Большаков С.В. Основы управления финансами: Учеб. пособие. – М.: ИД ФБК-ПРЕСС. – 2000. – С.54.

²⁹ Львовичкін С.В. Фінансовий механізм макроекономічного регулювання // Фінанси України. – 2000. – № 12.

³⁰ Артус М.М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки // Фінанси України. – 2005. – № 5.